

„Kézbe adható” orosz irodalom

„Azon töprengtem, hogy manapság nagyon kevés olyan prózai művet írnak, amit az édesanyám kezébe adnék, hogy olvassa el, és kevés olyan verset, amelyiket szívesen tanulnék meg kívülről. Igaz, napjainkban is nagyon sok kitűnő prózai alkotás születik, s számos valódi, igen tehetséges költőnk is akad. De ha az édesanyám egy jó könyvet kér, belegondolok: á, ezt a mániákust biztos nem adom oda neki, ez meg lehangolja, ettől meg egyszerűen rémálmai lesznek, ez a kollégám meg tisztára beteg elméjű... No, és jómagam is, finoman szólva... Végül is, anyám, olvassa el újra a *Csendes Dont*. Ha pedig egy verseskötetet olvasok, azt gondolom: lám, micsoda mester, lám, micsoda rímei vannak! Vagy éppen ellenkezőleg: lám, micsoda mester, még rímekre sincs szüksége! De ritkán fordul elő, hogy szeretnék együtt is élni ezekkel a versekkel.” – írja Zahar Prilepin.

Az ismert író szkeptikus véleményének eleven cáfolata lehet számunkban közölt lírai hangvételű, mitologikus színezetű, finom humorral átszótt elbeszélése. Natalja Ivanova, az elismert kritikus is nem egyszer pesszimistán nyilatkozik az irodalmi élet fonákságairól, a nem igazán megnyugtató távlatokról, az értékzavarról. Ugyanakkor szenvedélyesen veszi védelmébe az általa valóban tehetségesnek ítélt szerzőket, tartozzanak bármilyen korosztályhoz, képviseljének bármilyen stílust vagy irányzatot. Ha Natalja Ivanován múlna, Ljudmilla Petrusovszkaja például már régen Nobel-díjas író lenne.

El tudunk-e tehát igazodni valamennyire is ebben a többféle értékrendszer mentén formálódó, zaklatott irodalmi világban, ahol a legkülönfélébb esztétikai elveket valló, politikai hitvallású, más és más hagyományhoz kötődő szerzők művei a múlt és a jelen (vagy éppen a jövő) súlyos kérdéseivel szembesítik az olvasót? Válogatásunkban csak arra törekedhettünk, hogy egy rövid körképet adjunk néhány olyan mű közlésével, melyek bepillantást engednek ebbe a nagyon is heterogén kulturális közegbe, az egyszerre egyetemes, ugyanakkor sajátosan nemzeti problémákat feszegető orosz irodalmi valóságba.

Szerzőink mindegyike igazolta már tehetségét, komoly reputációval rendelkezik mind irodalmi, mind kritikai körökben, s meghatározott olvasótábort tudhat magáénak. Színes a paletta: a sötét tónusú, komorabb hangvételű, időnként talán nyomasztóan ható szövegek mellett igyekeztünk megmutatni a mai irodalom élénkebb, néha akár rikító színeit is. Ezekben az írásokban ugyanúgy fellelhető a kegyetlen valóságábrázolás, mint az érzékeny líraiság; a groteszk, az abszurd, a kíméletlen ironia és a szelíd resignáció, kifinomult szenzibilitás.

A tájékozódásban többféle segítséget is próbálunk nyújtani. Tanulmányok, esszék, recenziók szerzői járják körül a legtöbbször felmerülő, időnként kényes és bonyolult kérdéseket, de könnyedebb, élvezetes olvasmányokat is kínálunk kevésbé kötött műfajokban.

Válogatásunkban helyet kapnak olyan szerzők művei, akik már jó ideje előkelő helyet foglalnak el az irodalmi „toplistán”, regényeiket, elbeszéléseiket, verseiket számos nyelvre lefordították, s a magyar közönség előtt sem ismeretlenek. Ugyanakkor új arcokkal is megismerkedhet az olvasó, kiknek pályája kevésbé közismert, ám szemléletmódjuk, szellemi karakterük, stílusuk eredetisége mindenképpen figyelmet érdemel.

Mégis mi a közös ezekben a „szemelvényekben”, melyekkel az orosz irodalmi (és nem csak irodalmi) világ mai állapotát reprezentálni szeretnénk? Mindenekelőtt az az autonóm, néha akár szélsőségekbe hajló szellemi attitűd, mely kíméletlen következetességgel szembe-

síti az embert az őt körülvevő „kis” és „nagy” világ hol megnyugtatóan bensőséges, hol vérlázítóan rideg, ellenséges közegével. Minden egyes szöveg külső és belső történései „röntgenfelvételek” egy korról, mely az embert nem csak napi küzdelmekbe kényszeríti, de sorsa, s alapvetően az „emberi sors” átgondolására, átértelmezésére is készíti. E művek témája már nem a súlyos történelmi kataklizmákat megélt ember küzdelme, hanem a modern kor kisemberének nem kevésbé heroikus erőfeszítései önmaga és világa védelmében. Hősei magányosan vergődő, helyüket kereső, a mindennapok gyötrelmeinek, a világ álságosságának, közönyének kiszolgáltatott nők és férfiak, felnőttek és gyerekek, akik nem egyszer a háttérben meghúzódó társadalmi-politikai manipulációk s a XX. századi, tragikus fordulatokban bővelkedő orosz történelem kísértésének áldozatai.

A mai orosz próza meghatározó tendenciáit nehéz lenne felvázolni, olyannyira különböző alkotók műveivel találkozhatunk az elmúlt egy-két évtizedben. Kivételként talán az ún. „új realizmus” irányonalát említhetjük – melynek jellegzetességeit és problematikuságát Gore-tity József tanulmánya világítja meg –, valamint az utóbbi idők „nőirodalmát”, melynek nem kevésbé ellentmondásos jellegét Szőke Katalin írása taglalja.

Az „új realizmus” képviselői közé sorolják a két csecsen háborút megjárt Zahar Prilepint, az utóbbi évek egyik legszínesebb íróegyéniségét, aki 38 éves korára több rangos irodalmi díj birtokosa, politikus, üzletember, színész, rap-zenész. „Az erdő” című elbeszélése jól reprezentálja a realizmus-fogalom alkalmazhatóságának viszonylagosságát: a realista stílusjegyek ellenére az idősíkok váltakozására, a metaforikus képi rendszerre és asszociációs egybecsengésekre épülő szövegben a modernizmus tradíciói is megmutatkoznak. Ugyanígy „új realistának” tekintik Roman Szencsint, az 1971-ben született dél-szibériai származású író, akinek többnyire komor hangvételű, az orosz társadalom jelenlegi állapotát „reálisan” bemutató, egyes vélemények szerint „depresszív” prózája kivívta mind a kritika, mind az olvasók elismerését. Itt közölt elbeszélésében a középnemzedék zsákutcás életét bemutató, abszurd szituációra épülő történetet humorral (még ha az „fekete” is) árnyalja a feszültséget oldó, ironikus hangvétel.

Az önmagát értelmes módon érvényesíteni nem tudó ember dilemmáival, a fogyasztói társadalom személyiségromboló, életidegen közegével azonban nem csak az „új realisták” műveiben találkozhatunk. A posztmodern szerzőnek tartott Tatyjana Tolsztaja, aki *Kssz!* című, „antiutópianak” titulált regényével kellőképpen felborzolta a hagyományosabb stílushoz szokott olvasók, s jó néhány kritikus kedélyeit, elbeszéléseiben is mehökkentő szüzsékkel jelentkezik. Kitűnő érzéke van a groteszkhez, melyet egy logikusan végigvezetett, a virtuális (média) világ „mágikus” hatásának veszélyeit jelző, zseniális humorral fűszerezett abszurd történet, *Az ablak* című elbeszélés is igazol.

Ljudmilla Petrusevszkaja a mai orosz irodalom egyik legeredetibb, örökös „átváltozásokra” képes személyisége, elbeszélések, drámák, mesék szerzője, rajzfilmek forgatókönyvírója, aki 69 éves korában adja első „kabarékonzertjét”. Elbeszéléseivel műfajt teremt: a mindennapok látszólag egyszerű, „konyhai” történeteivel, redukált cselekménybe sűrített tragédiák felvillantásával a hétköznapok poklának bugyraiba rántja bele az olvasót. Alakjainak – ahogy az itt közölt elbeszélés beteg hősnőjének is – „jelentéktelensége” mögött felsejlik az élet banális közegébe szorult ember vergődése, belső drámája, s egyben egzisztenciális kiszolgáltatottsága, magára hagyatottsága.

Bár tematikáját tekintve Marina Sztjepnova elbeszélése rokonítható Petrusevszkaja írásával, mégis világosan körvonalazódik kettejük megközelítésmódjának, hangvételének, művészi eszköztárának különbsége. A fiatal generációhoz tartozó író és költő – egyik kritikusa szerint – „rendkívül kemény, kegyetlenül szép prózát” ír. A „szeretetlenségben” eltorzult lelkű, és taszító testiségének kiszolgáltatott nő története nem csak megrázó, de mesterien megkomponált, stilisztikailag bravúrosan megírt szöveg.

Marina Visnyevckaja számos animációs és dokumentumfilm forgatókönyvének szerzője, irodalmi pályafutása a 90-es években bontakozik ki, azóta rendszeresen publikál. Rövid írásai, prózai etűdjei „a totális közöny elleni receptek”, melyekben szervesen kapcsolódik egymáshoz a „klasszikus” irodalmi stílus és a hétköznapi, gyakran primitív nyelvhasználat. A *dolgok természetéről* című prózai ciklusban felfedezhetők az orosz abszurd irodalom ismert fogásai, ugyanakkor szerzőjük filmes tapasztalatát tükrözi a részletekben rejlő lényeg megragadásának, s a különböző „plánok” – „nagyotál” és „kistotál” – összehangolásának képesége.

A női sorsot, szerepvállalást, sajátos szemléletmódot és érzélemvilágot különböző szinten megjelenítő „női írók” mellett megszólaltatjuk a „másik felet” is: az ismert író, költő, publicista, Dmitrij Bikov könnyed, szellemes elbeszélésében mintegy „fricskát ad” a nők világát misztifikáló szemlélet képviselőinek, egy igazi „glamour-nő” megleckéztetésének szórakoztató történetével.

Nemcsak a jelenkori orosz prózára, de a költészetre vonatkoztatottan is nehéz lenne kiforrott irányzatokról, határozott tendenciákról beszélni. A kritikusok többségének véleménye szerint napjaink orosz költészetének főbb vonulatait leginkább „nemzedéki alapon” lehet kijelölni, melyek sajátosságait nem elsősorban a születési dátumok, hanem a közösen meg tapasztalt társadalmi-kulturális tényezők személyiséget és viselkedésformát alakító hatása határozza meg. Míg a 90-es évek konceptualista és meta-realista költészetét a „szovjet diskurzussal” való szembenállás és egyértelmű társadalomkritikai attitűd jellemezte, addig az ezredfordulót követő évek költészetében uralkodóvá válik a nyíltan vállalt individualizmus, az önmagát tudatosan elkülönítő személyiség élményvilága, megismételhetetlen és egyedi költői rendszere.

Az idősebb nemzedék képviselői közül Szergej Gandlevszkij késői verseiben felismerhető ugyan korábbi „énjének” tabukat sértő, a látszat-valóságnak ellenszegülő magatartásformája, uralkodóvá azonban a közvetlen lírai kifejezésmód, mindenekelőtt a személyes étellel történő számvetés rezignált hangneme válik. A nemrég elhunyt Jelena Svarc költészetét már többféle jelzővel illették („neoklasszicista”, „neobarokk”, „meta-realista”), ám verseinek összetartó ereje mindenképpen a világ-egész értelmét a személyes létben is megfejteni kívánó, hol a szelíden töprengő, hol a kétségekkel teli, lázadó ember önkifejezése. Maxim Amelin az utóbbi évek egyik legkiforrottabb költői személyisége, olyan „archaikus újító”, aki a klasszikus irodalmi hagyományokból építkezve, adekvát módon közvetíti a modern ember élményvilágát, képiségeiben is eredeti, letisztult költői nyelven. Andrej Rogyionov és Alina Vituhnovszkaja költészete magába építi a városi szubkulturális létforma és sok tekintetben torzult élményvilág ismert elemeit. Rogyionov a 2000-es évek elejétől tett szert nagy népszerűsége: verseiben az ifjú nemzedék gyakran brutális, vulgáris kifejezőeszközeit használja fel, a társadalom marginalizálódott figuráinak egy-egy történetéből szó rövid szüzsét – nemegyszer ironikus lírai pozícióból. Vituhnovszkaja a maga rémisztő sorshelyzetei alapján (anarchista nézetei

miatt két alkalommal is bebörtönözték „kábítószer-birtoklás” vádjával), kegyetlen, nem ritkán sokkoló „költői manifesztumaiban” – az orosz futuristák radikális megnyilatkozásaihoz hasonlóan – hirdeti a „Realitás megsemmisítésének” programját. Következetes, megalkuvásoktól és manipulációktól, sekélyes érdekektől mentes szellemi magatartást védelmező pozícióját a vele készült interjú is érzékletesen illusztrálja.

A szépirodalmi szövegek mellett helyet adtunk olyan írásoknak is, melyek közvetlen bepillantást engednek a „való világba”, és a mai orosz társadalmi és kulturális élet bizonyos, leginkább modellértékű jelenségeit veszik szemügyre. Natalja Ivanova az irodalmi díjak odaítélésével kapcsolatos ellentmondásokat bemutatva von le következtetéseket az irodalmi élet állapotáról és annak összefüggéseiről a társadalmi-kulturális tényezőkkel. Sz. Bíró Zoltán, a naprakészen tájékozott eszmetörténész helyzetértékelése és következtetései kiválóan szemléltetik a mai Oroszországban kialakult politikai helyzetet és hatalmi rendszert, ami nagyban elősegíti a szépirodalmi művek társadalmi-politikai kontextusban is történő értelmezhetőségét.

Az Sz. Bíró Zoltán által írottakat hitelesítik Jevgenyij Popov, a „Metropol-nemzedék” ismert alakjának „feljegyzései”. Közvetlen, személyes tapasztalatok alapján, a „civil megfigyelő” nézőpontjából számol be az orosz politikai elit hatalmi törekvéseit tükröző választási manipulációról, s a tőle megszokott szókimondó, ironikus stílusban szembesíti honfitársait a megvesztegethetőség, szervilizmus, hatalomvágy, vagy éppen az apátia és érdektelenség veszélyes következményeivel.

A kulturális közvetítő szerep sajátos módon mutatkozik meg M. Nagy Miklós személyes hangvételű esszéjében, melyből nem csak szerzőjének az orosz irodalomhoz fűződő, leginkább női históriákkal fűszerezett intim viszonya bontakozik ki, de „testközelbe” hozza azokat az irodalmi szereplőket, akiket az olvasó leginkább csak „papírról” ismer.

Válogatásunkat a Magyarországon legismertebb, de legalábbis legtöbbet publikált három kortárs orosz szerzőről készült írások zárják. Gilbert Edit Ljudmilla Ulickaja legutóbbi kötete kapcsán keresi az író sikerének kulcsát, miközben elméleti kérdéseket is érintő, átfogó elemzést ad. Vass Annamária recenziójában Viktor Pelevin elbeszéléskötetét mutatja be, elfogulatlan, kritikus hangnemben. Kevésbé elfogulatlanul, az „elvarázsolt olvasó” hangján szólal meg Kocsis Andrea könyvismertetése az egyik legfrissebb Akunyin-regényről, stílusában is alkalmazkodva a szerző könnyed, szellemes írásmódjához.

Mindent egybevetve, valószínűleg egyet kell értenünk Jevgenyij Popov értékelésével: „Most más környezetben élünk, mint a hatvanas években. Még hiányzik az az »algorithmus«, amely szerint rendszerré szövődhetne a kilencvenes évek utáni szellemi káosz. A nagy irodalmi személyiség megjelenéséhez még hiányzik valami. De nem a szovjetrendszer. Shakespeare se Lenin alatt élt, mégis volt miről írnia. Nem ettől függ a nagy irodalom”.

Bagi Ibolya